

Kazimierz Przybyszewski

Alfons Alfred Zgrzebniok, pseudonim "Rakoczy" (1891-1973) : W sto dwudziestą rocznicę urodzin

Rocznik Toruński 38, 215-221

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Alfons Alfred Zgrzebniok, pseudonim „Rakoczy” (1891–1937). W sto dwudziestą rocznicę urodzin

*Kazimierz Przybyszewski
Toruń*

Alfons Alfred Zgrzebniok urodził się 16 sierpnia 1891 r. w Dziergowicach pod Koźlem, na Opolszczyźnie, w patriotycznej wielodzietnej rodzinie polskiej Juliusza, współzałożyciela Towarzystwa Rolników i Robotników, właściciela drobnego gospodarstwa rolnego, prowadzącego warsztat szewski, i Eleonory z Rakoczyc, prowadzącej nieduży sklep spożywczy. Zgrzebniok był najstarszym z dziewięciorga rodzeństwa. Miał trzech braci: Antoniego, Franciszka i Jana, oraz pięć sióstr: Marię, Ludwinę, Reginę, Agnieszkę i Eufrozynę.

„Na kształtowanie się jego osobowości oddziaływały w latach dzieciństwa i wczesnej młodości przede wszystkim dwa czynniki: środowisko wsi Dziergowice, posiadającej szczególne tradycje narodowe, oraz dom rodzinny”, a także ówczesny proboszcz tamtejszej parafii ks. Paweł Brandys, który zdaniem Niemców zmienił ją w prawdziwą „polską twierdzę”^{*}.

Po ukończeniu szkoły powszechnej w rodzinnej miejscowości Zgrzebniok uczęszczał do gimnazjum w Raciborzu, gdzie w 1909 r. otrzymał świadectwo dojrzałości. Następnie do 1914 r. studiował teologię, filozofię i ekonomię współczesną na Uniwersytecie we Wrocławiu. Jako gimnazjalista i student należał do polskich tajnych organizacji młodzieżowych, m.in. ZMP „Zet”.

^{*} Cytat z: H. Wolna, *Komendant „Rakoczy”*, Warszawa 1985, s. 16–17.

Alfons Alfred Zgrzebnik
(fot. z lat trzydziestych)

Przed ukończeniem studiów został powołany do wojska niemieckiego. Podczas I wojny światowej walczył na froncie zachodnim, awansując do stopnia porucznika jako jeden z nielicznych Polaków w wojsku niemieckim pochodzących z Górnego Śląska. Był trzykrotnie ranny, z ostatniego bardzo ciężkiego zranienia otrzymanego pod koniec wojny leczył się długo w szpitalu w Lipsku. Rana ta po latach stała się przyczyną jego przedwczesnej śmierci. Do zakończenia działań wojennych stacjonował w garnizonie kozielskim.

Z końcem 1918 r. nawiązał kontakt z komendantem Polskiej Organizacji Wojskowej (POW) Górnego Śląska Józefem Dreyzą. Z jego polecenia przystąpił do prac organizacyjnych w powiecie kozielskim. Dysponując wybitnymi zdolnościami organizacyjnymi i wojskowymi został komendantem POW na powiaty kozielski i raciborski. Obie funkcje pełnił w warunkach szczególnie trudnych, w okresie ogłoszenia stanu oblężenia na obszarze całej prawie rejencji opolskiej. Do POW należeli także trzej bracia Zgrzebnika i ojciec.

Zgrzebniok był również uzdolniony muzycznie i literacko. Grał na różnych instrumentach, reżyserował przedstawienia, improwizował wiersze. W 1919 r. przez krótki czas był dyrygentem chóru mieszanego w rodzinnych Dziergowicach. Kryła się pod tym zakonspirowana organizacja wojskowa, do której należeli wszyscy mężczyźni i część kobiet śpiewających w zespole.

Dnia 19 lutego 1919 r. wszedł w skład Komitetu Wykonawczego POW. Był członkiem delegacji, która 18 kwietnia tego roku przedstawiła Naczelnej Radzie Ludowej (NRL) w Poznaniu, odrzucony przez nią, plan powstania, wyznaczający termin jego rozpoczęcia na 22 kwietnia 1919 r. W pierwszych dniach lipca tego roku NRL mianowała Zgrzebnioka głównym komendantem POW Górnego Śląska. Pełniąc tę funkcję, został naczelnym dowódcą pierwszego powstania śląskiego. Po jego upadku zajął się organizowaniem pomocy dla powstańców i ich rodzin. W sierpniu tego roku został szefem sekcji wojskowej Komisariatu Rad Ludowych Śląskich utworzonego w Sosnowcu.

W celu stworzenia zaplecza dla kadr przyszłych oddziałów powstańczych rozkazem gen. Józefa Hallera z 19 września 1919 r. powołano do życia Milicję Górnos Śląską; od pierwszych dni września Zgrzebniok pracował przy reorganizacji jej oddziałów. Współpracował z Polskim Komisariatem Plebiscytowym w Bytomiu. Uczestniczył w akcji agitacyjnej, przemawiając na licznych wiecach. Dnia 27 maja 1920 r. kierował w Bytomiu wewnętrzną obroną hotelu „Lomnitz”, siedziby Polskiego Komisariatu Plebiscytowego i dowództwa POW, na który napadły bojówki niemieckie.

Również w 1920 r. w okresie drugiego powstania śląskiego, które przygotował organizacyjnie, był naczelnym dowódcą wojsk powstańczych. Po zreorganizowaniu POW został zastępcą szefa Centrali Wychowania Fizycznego, która przejęła niemal cały dotychczasowy system organizacyjny POW. Była ona tajną organizacją wojskową, stanowiącą pośrednie ogniwo między zlikwidowanym POW a powołanym do życia z początkiem stycznia 1921 r. Dowództwem Obrony Plebiscytu, gdzie został kierownikiem VI Wydziału Sztabu, mającego za zadanie utrzymywanie łączności z władzami wojskowymi w Warszawie.

W trzecim powstaniu śląskim w 1921 r. Zgrzebniok był członkiem Naczelnej Komendy Wojsk Powstańczych, będąc członkiem oddziału operacyjnego. Z końcem 1921 r. był współzałożycielem Związku Byłych Powstańców Śląskich (od 1925 r. Związku Powstańców Śląskich). Do opuszczenia na stałe terenu Śląska, to jest do sierpnia 1927 r., pełnił w nim funkcje przywódcze. W latach 1921–1922 brał udział w tworzeniu Związku Obrony Kresów Zachodnich oraz Komitetu Polskiego dla Górnego Śląska. Do 1923 r., już w stopniu kapitana, należał do sztabu gen. Stanisława Marii Szeptyckiego.

Po opuszczeniu wojska organizował życie społeczne na Górnym Śląsku. Z początkiem 1923 r. stworzył podwaliny pod organizację Wychowania Fizycznego i Przynależności Wojskowej na Śląsku.

W 1922 r. po podziale Górnego Śląska szkolnictwo polskie znajdowało się w trudnym położeniu, między innymi z powodu braku kadry nauczycielskiej o wysokich kwalifikacjach i patriotycznej postawie. Wówczas Zgrzebniok we wrześniu 1923 r. podjął pracę nauczyciela wychowania fizycznego w Gimnazjum Klasycznym w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Udzielał się także społecznie. Był autorem licznych artykułów zamieszczanych w pismach młodzieżowych wychodzących na terenie Śląska. Od połowy 1924 r. redagował „Młodą Polskę”, organ Związku Młodzieży Pracującej „Jedność” przy Narodowej Partii Robotniczej. Miesięcznik był dodatkiem do „Kurieru Śląskiego”.

Zgrzebniok był lubiany przez młodzież. Mimo że uczył i wychowywał młodych chorzowian tylko 4 lata, do sierpnia 1927 r., trwale zapisał się w pamięci swoich uczniów. W 1927 r., powołany do Wojska Polskiego, przeszedł do pracy w Wydziale Wojskowym Komisarjatu Generalnego Rządu Polskiego w Gdańsku, gdzie Wydział ten miał tam do wypełnienia „swoje szczególne zadania, czasem wysoce niebezpieczne. Wykonania jednego z takich zadań Zgrzebniok omal nie przypłaca życiem”. Wobec tego pod koniec 1931 r. natychmiast odwołano go z Gdańska do Sztabu Głównego w Warszawie. Stamtąd przeniesiono go z dniem 21 kwietnia 1932 r. do Torunia, na stanowisko prowizorycznego radcy wojewódzkiego, a następnie naczelnika Wydziału Pracy i Opieki Społecznej Urzędu Wojewódzkiego Pomor-

skiego, gdzie dał się poznać jako dobry administrator, opiekun bezrobotnych, byłych żołnierzy i powstańców. Tworzył ośrodki pracy obywatelskiej i kulturalno-oświatowej. Jako jednemu z czołowych pracowników Federacji Pomorskiej Polskiego Związku Obrońców Ojczyzny w uznaniu zasług powstańcy pomorscy powierzyli mu funkcję prezesa Zarządu Głównego Związku Powstańców i Wojaków DOK VIII. Ponadto był zastępcą członka Zarządu Okręgu Pomorskiego Związku Legionistów Polskich. Gdy po śmierci Marszałka Piłsudskiego zawiązał się w Toruniu Komitet Budowy Pomnika – Muzeum Ziemi Pomorskiej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Toruniu, Zgrzebniok był w jego składzie.

Następnie mianowany został wicewojewodą białostockim. Piastując to stanowisko nadal oddawał się pracy społecznej i pełnił różne funkcje w organizacjach społecznych, m.in. był prezesem Zarządu Wojewódzkiego Okręgu białostockiego Ligi Obrony Powietrznej Państwa, członkiem Zarządu Głównego Związku Peowiaków i prezesem Zarządu Okręgu tego Związku w Białymstoku.

Kpt. Alfons Alfred Zgrzebniok zmarł nagle na serce 31 stycznia 1937 r. w Marcinkowicach koło Nowego Sącza, gdzie przebywał na urlopie. Pochowany został zgodnie ze swym życzeniem na cmentarzu w Rybniku.

Jan Ludyga-Laskowski napisał: „U trumny Zgrzebnioka zebrał się cały polski Śląsk. Nad grobem skupili się wszyscy jego dożgonni przyjaciele. [...] Dziś Zgrzebniok stanowi w śląskiej historii walk niepodległościowych postać przodującą i pamięć o Nim stanowi niejako centralny punkt i twórczy trzon historii Polskiej Organizacji Wojskowej na Górnym Śląsku. Bez względu na zapatrywania polityczne z jednej i drugiej strony Górnego Śląska lud śląski upatruje w Zgrzebnioku tego, który pierwszy prowadził ten lud do walki o swoją wolność”.

Natomiast w biografii Zgrzebnioka zamieszczonym w *Chorzowskim Słowniku Biograficznym* Irena Nitsche pisała, że kilka dni po pogrzebie na ręce wdowy skierowano z Gimnazjum Klasycznego w Chorzowie list, w którym donoszono o zamiarze nadania szkole jego imienia oraz ufundowania tablicy pamiątkowej.

W ten sposób uczczono go w wielu miejscowościach, między innymi imię jego otrzymała po ostatniej wojnie szkoła podstawowa w jego rodzinnej wsi – Dziergowicach. Stał się także bohaterem poezji i pieśni. W 1939 r. ze składek uczniów i nauczycieli chorzowskiego gimnazjum wykonano tablicę upamiętniającą sylwetkę Zgrzebnioka. Odświeżenie tablicy planowano w rocznicę wybuchu trzeciego powstania śląskiego 3 maja 1939 r. Ze względu na zaostrzające się konflikty polsko-niemieckie uroczystość odroczone. Wybuch II wojny światowej uniemożliwił zrealizowanie tego planu. Odświeżenie tablicy, która przetrwała zawieruchę wojenną, nastąpiło dopiero 30 kwietnia 1992 r. w dawnym budynku Gimnazjum Klasycznego, obecnie Zespołu Szkół Technicznych nr 2 im. Mariana Batki przy ul. Powstańców 6a.

Alfons Zgrzebniok odznaczony był Krzyżem *Virtuti Militari* I klasy, Krzyżem Niepodległości z Mieczami, Krzyżem *Officium* Orderu Polonia Restituta, Złotym Krzyżem Zasługi, Krzyżem *Walecznych* czterokrotnie, Krzyżem *POW*, Śląskim Krzyżem na *Wstędze* *Waleczności* i *Zasługi* I klasy oraz innymi odznaczeniami krajowymi i zagranicznymi.

Ojciec Zgrzebnioka, Juliusz, były powstaniec śląski, zmarł w 1932 r. w Dziergowicach. Żadnemu z trzech synów przebywających w Polsce władze niemieckie nie udzieliły zgody na wzięcie udziału w pogrzebie. Matka Zgrzebnioka, Eleonora, zmarła w 1942 r., ją także chowały same córki. Drugi w kolejności starszeństwa brat, Franciszek, zginął podczas powstańczych wydarzeń dziergowickich w czerwcu 1919 r. Brat Antoni, przebywający od czasu powstań w Rybniku, przeżył wojnę. Zginął zamordowany w 1950 r. przez nieznaną sprawców. Najmłodszy z braci, Jan, był powstaniec śląski, był żołnierz *AK*, jako jedyny powrócił po wojnie do rodzinnych Dziergowic. Franciszek i Jan figurują dziś obok „*Rakoczego*” w *Encyklopedii Powstań Śląskich*. Nieżyjące już siostry Zgrzebnioka, były kurierki i łączniczki powstańcze: Maria, Ludwina, Regina i Agnieszka, wiele przecierpiała podczas II wojny światowej.

W lutym 1923 r. Alfons Zgrzebniok ożenił się z Heleną Woźniak, pochodzącą z rodziny znanej na Śląsku z głębokich patriotycznych tradycji. „Urodzona 3 grudnia 1896 r. w Rozdzieniu (Szopienice), była

córką Andrzeja Woźniaka, górnika, potem właściciela sklepu spożywczego. Matka Heleny, Franciszka, pochodziła także z wielce zasłużonej dla Polski rodziny Habryków. Braćmi Heleny byli na trwałe wpisani w historię trzeciego powstania śląskiego: ks. Henryk Woźniak, kapelan pułku Fajkisa, ks. Karol Woźniak, dowódca batalionu szturmowego pułku Fajkisa, Fryderyk Woźniak, pseud. „King”, również dowódca batalionu powstańczego, i ks. Wilhelm Woźniak, jedna z czołowych postaci wśród przywódców politycznych na Górnym Śląsku przed trzecim powstaniem śląskim. W rodzinnej miejscowości Helena Woźniakówna znana była jako organizatorka Towarzystwa Polek, należała też przed powstaniem do Towarzystwa Śpiewu im. Stanisława Wyspiańskiego. Męża swego poznała jako członkini żeńskich drużyn peowiackich, których w przeszłości Zgrzebniok był organizatorem”. Po śmierci męża przeniosła się do Katowic następnie do Rybnika. Po wybuchu wojny została aresztowana przez Niemców; chora na tyfus leczona była w szpitalu, zmarła 30 listopada 1939 r., pochowana na tamtejszym cmentarzu.

Wykaz literatury:

Chorzowski Słownik Biograficzny. Edycja nowa, t. 2, Chorzów 2008; *Szki-ce biograficzne działaczy ruchu niepodległościowego na Górnym Śląsku*, pod red. W. Lesiuka i W. Zielińskiego, Opole 1981; Ludyga-Laskowski J., *Alfons Zgrzebniok, Komendant Główny Powstań Śląskich. Przyczynę do dziejów walk powstańczych o wolność ludu śląskiego*, Katowice 1939; Wolna H., *Komendant „Rakoczy”*, Warszawa 1985; Brożek K., *Polska służba medyczna w powstaniach śląskich i plebiscycie 1918–1922*, Opole 1973, ind.; *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga pamiątkowa 1918–1928*, Warszawa-Kraków 1928, s. 131 foto; Wyglenda E., *Górny Śląsk w latach 1918–1922. Bibliografia*, Opole 1981, ind.; *Rocznik Polityczny i Gospodarczy 1935*, Warszawa, s. 83–84, toż, 1936, s. 120, 466, 469; *Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, t. 10: 1935, nr 1–2, s. 3–5; *Naród i Wojsko*, 7 II 1937, nr 6, s. 7 foto, 21 II 1937, nr 8, s. 5, 28 II 1937, nr 10, s. 7; *Pomorski Dziennik Wojewódzki*, 15 X 1932, nr 21, s. 560; *Dzień Pomorski*, 6 III 1934, nr 52, s. 6, 24 III 1934, nr 68, s. 5, 11 XI 1934, nr 257, s. 24.